

ПРО МЕТОД ІСТОРІЇ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВ¹

Ж. Л. Е. ЛЕРМІНЬЄ

Беручи до уваги, що філософія при її невичерпній рухливості, вже поставивши під сумнів стільки революцій і систем, досі порушує питання методу стосовно законодавства, а саме науки порівняльних законодавств, що виникла, відверто кажучи, лише в ХІХ ст., слід звернутися до цієї проблеми. Філософія вивчає людську природу, найінтимнішу, найглибшу її частину, закони розуму², гру пристрастей; законодавство вивчає найочевиднішу та найширшу сферу людської природи, нрави, практики, приписи. Основна властивість речей полягає, як сказав Паскаль, у двох нескінченностях, притаманних кожній речі: одна з них велич, а інша — нікчемність. Отже, можна сказати, що складність метафізики полягає в нескінченності незначних речей, а складність законодавства — у нескінченності речей неосяжних.

І дійсно, вперше поглянувши на історію, ми — засліплені. Настільки нескінченна багатоманітність політичних установ, нравів, законів, звичаїв та правил бентежить розум, а зовсім не розвиває його. Найпершою турботою про людину є пробудження в ній відчуття особистості, і до цього потрібно докласти усіх зусиль. Чи існує кращий спосіб досягти успіху в цьому, ніж протиставити самого себе природі?

Природа, про яку я веду мову, — це не той нікчемний уділ садівника, а велична природа, дивовижний вияв сили, яка розгортає біле сонячне полотно над головами людей в Африці, і ніби вибудовує собі замки з вічної криги в Норвегії; природа — це витвір мистецтва, створений руками Божими. У цьому сенсі вона підштовхує людину до дії, закликає людство до величі.

Діяльність людини лежить в основі історії людства, яка має дві основні грані: релігію і право.

Релігія виявляє, насамперед, бажання людини *осягнути* Бога і першопричину речей. Її сутність становлять містицизм або пряма інтуїція, спрямована на

¹ Переклад здійснено за виданням: Lermier J. L. E. *De la méthode dans l'histoire des législations comparées // Études d'histoire et de philosophie*. — Т. 2. — Paris, 1836. — P. 273–285. Текст переклада М. Захарова — кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НОЦ «Інститут зарубіжного та порівняльного права», доцент і докторант кафедри теорії держави і права Московської державної юридичної академії ім. О. О. Кутафіна. Наукове редагування перекладу здійснено О. Кресиним.

² У тексті слово *esprit* перекладено як розум (інший можливий переклад — дух), а *raison* — як розсудок (інший можливий переклад — розум). — Прим. наук. ред.

осягнення істини. У соціальному сенсі вона є обоготвореною формою раціоналізму.

Право відображає людську свободу у всій її індивідуальності та екзальтації. Право, що перебуває в певній ізоляції, є горділивою силою, подібною Аяксу; а у взаємозв'язку з релігією — згодою між *благодаттю* і свободою, незалежністю та необхідністю.

Саме присвячуючи свої індивідуальні сили служінню загальним законам, люди й народи стають вільними і сильними.

Вся мисляча Європа в наші дні розмірковує над двома проблемами: вона вивчає історію *порівняльних релігій* та історію *порівняльних законодавств*. Ми зовсім не стверджуємо, що нині існують [хоча б] дві книги з такими назвами, але європейські дослідження, безперечно, прагнуть до створення цих пам'яток. Отже, все, що ми скажемо про метод вивчення порівняльних законодавств, може бути використане при вивченні релігій.

Вивчаючи народи, що можуть пишатися своєю історією, пам'ятки якої збережено у великій кількості, ми незмінно відзначаємо, що в їхніх нравах і законах відтворюються важливі складові всього людства. Ми вражені відносинами, відмінностями і аналогіями у розвитку цих народів, і, таким чином, ми доходимо висновку про ідентичність людської природи. Насамперед, йдеться про чисте і просте спостереження фактів, потім про сприйняття якостей і відносин, а потім про зведення моральних особливостей до найпростішого їх вираження.

Перший результат наукового порівняння законодавств — всезагальність важливих *елементів людства*.

Але ці елементи, що існують у різний час і в різних місцях, розвиваються не однаково. Наш розсудок вважає, що той чи інший народ перевершує інші або є посереднім за одним або декількома навичками людства. Більше того, наше власне становище в реальному світі визначає неминуче віддання переваг. Так, людина природно любить і віддає перевагу своїй батьківщині перед усіма іншими країнами, і вона має прагнути розсудливо обмежувати подібну пристрасть перевагу, яка називається патріотизмом.

Отже, при порівнянні законодавств ми маємо говорити про *особливості та першість виявів у історії роду людського*. Ці особливості й першість разом узяті є як об'єктивний факт, так і судження розсудку.

Це не все. Констатуємо всезагальність необхідних елементів людства і обравши пріоритетним предметом особливе в розвитку, в якому, як нам здається, виявилася першість, розум обов'язково припускає крім цих двох елементів ще подальший¹ розвиток. Отже, вважаємо, що сили людства можуть і мають забезпечити:

- 1) всезагальність необхідних елементів людства;
- 2) специфіка і першість у кожному з історичних проявів;
- 3) подальший розвиток.

Саме ці три елементи є необхідними частинами *Історії порівняльних законодавств*.

Це підводить нас до хронології. Ми живемо в часі та під впливом часу. Час — не тільки фактор, що впливає на нашу сприйнятливність, він також закон нашого розуму і морального розвитку; більше того, він так само є законом історії.

¹ За контекстом можна припустити, що йдеться про послідовний розвиток. — *Прим. наук. ред.*

Найбільший недолік безсмертної роботи Монтеस्क'є — це відсутність хронології. Віко спочатку слідує часовій лінії, але й він здійснює нераціональні повернення в часі. Історія законодавств [зразка] XIX ст. не зробить подібних помилок: вона повинна визнати хронологію, адже це не тільки набір цифр і дат, а й раціональний закон.

Але наша вірність прямій лінії часів і століть не стане перешкодою при проведенні порівнянь. В історію стародавніх часів ми привнесемо порівняння з сучасними людьми і речами, в історію нового часу — порівняння зі стародавніми людьми і речами; таким чином, що в єдиному методі поєднуються хронологічний і порівняльний, факти та ідеї поєднуються в розумній гармонії.

Звернімося тепер до філософії людського розуму. Кажуть, що краса — це сяйво істини. Це так. Справедливість — вияв і доказ істини.

Коли в політичному і громадському житті ми оголошуємо одні відносини справедливими, інші — ні, наш здоровий глузд оцінює реальний факт, і ми залишаємось у раціональній сфері права.

Але чи включає це судження саму ідею права? Як судити, як кваліфікувати ті чи інші відносини без закону нашого розуму, який існував раніше¹? Цей закон і є самою ідеєю права. Іншими словами, раціоналізм передбачає ідеалізм.

Раціоналізм є усвідомленням і застосуванням розсудку, який належно оцінює свої власні особливості, якості, обмеження і співвідношення. Історія законодавств — найбільш жива форма людського раціоналізму.

Ідеалізм — найвища форма людського інтелекту, пряма інтуїція, спрямована на осягнення істин і сутнісних властивостей нашої природи. У вищих сферах людської думки і діяльності ідеалізм безпосередньо керує засновниками релігій, законів і систем.

Раціоналізм не є перешкодою на шляху ідеалізму, як вважали деякі філософи, він — щабель його формування, ступивши на який ми отримуємо площадку і тверду основу для обговорення наших інтересів і прав.

Більше того, будь-яке істинно наукове порівняння неодмінно спирається на раціоналізм, а приводить до ідеальних концепцій. Мені б хотілося навести приклад цього. Індія і Єгипет є основою історії релігій та історії законодавств. Аналогії, які можна знайти між цивілізаціями берегів Гангу і Мемфіса, — очевидні. Ми бачимо рівну за силою теократію в політичній владі; правитель є лише учнем і представником жерця.

Так, відповідно до текстів Законів Ману правитель повинен обрати духовного радника (*Pourohita*) і священника (*Ridwidj*), відповідальних за проведення домашніх богослужінь для правителя, а також церемоній з трьома священними вогнями². Більше того, він [правитель] зобов'язаний здійснювати різні жертви, що супроводжуються численними дарами; щоб повністю виконати покладені на нього обов'язки, він зобов'язаний обдаровувати брахманів задоволеннями і

¹ Слово *intelligence* перекладено як розум. Інший можливий варіант перекладу в цьому контексті — інтелект. — Прим. наук. ред.

² Закони Ману, книга сьома, ст. 78. Тут і далі автор не вказує, яким виданням Законів Ману він користувався. Однак, очевидно, що йдеться про французький переклад цієї пам'ятки, вперше опублікований у 1833 р.: *Manava-Dharma-Sastra. Lois de Manou, comprenant les institutions religieuses et civiles des Indes / Traduites du sanscrit et accompagnées de notes explicatives par A. Loiseleur Deslongchamps; Société Asiatique de Paris. — [T. 1]. — Paris : De L'imprimerie de Crapelet, 1833. — 483 p.; [T. 2]. — Paris : De L'imprimerie de Crapelet, 1833. — 482 p. — Прим. наук. ред.*

благами¹. Священний закон ще встановлює для правителя порядок і деталі виконання обов'язків; він говорить: «Підвівшись рано вранці, пройшовши обряд очищення, правитель повинен віддати свої дари вогню, а почесні — брахманам, а потім увійти в залу для аудієнцій»². Вислухавши прохачів, правитель повинен порадитися з міністрами³. Він радиться з ними без спостерігачів⁴. Священний закон піде й далі, регламентуючи особисте життя правителя. Після наради з міністрами правитель повинен піти у власні покої для прийому їжі⁵. Поївши, він може розважитися з дружинами у внутрішніх покоях і, отримавши задоволення, після спливу деякого часу знову зайнятися державними справами⁶. Потім він видає розпорядження, оглядає воїнів, слонів, коней і вози. Увечері, виконавши релігійний обряд, він відправляється озброєним у далекі покої палацу, щоб вислухати секретні донесення шпигунів, потім повертається в оточенні жінок-прислужниць у внутрішні покої і вечеряє; і нарешті вирушає відпочивати. Такі правила, яких має дотримуватися правитель, що добре почувається⁷.

Діодор Сицилійський розповідає нам, що єгипетський правитель повинен був зранку читати адресовані йому листи; а після прийняття ванни — приносити жертви богам. Під час церемонії жертвоприношення верховний жрець виголошував промову, в якій він перераховував необхідні правителю чесноти. Якщо ми прочитаємо кілька сторінок священних книг, то стає зрозуміло, що не лише час аудієнції й суду був визначений, а й те, що правитель міг прогулюватися, прийняти ванну або навідати свою дружину тільки в певні години. Він мав харчуватися тільки звичайним м'ясом: йому було дозволено споживати тільки телятину і качатину, призначена йому порція вина не могла його сп'янити і не впливала на вирок, які він виносив⁸.

Безумовно, існує цілковита історична схожість між Індією і Єгиптом. Те саме верховенство божого закону, священника і теократії. Це відношення, яке є першим судженням розуму, чи не закликає розсудок до висновку про те, що одного разу заснована теократія зумовлює певні наслідки? У такому разі, чи не слід нам зайнятися вивченням основ теократії, переконатися в тому, що геній теократії полягає в умінні наповнити Богом і необхідністю будь-яку людську річ, як велику, так і малу. Йдучи цим шляхом, ми захочемо, без сумніву, вивчити боротьбу теократії з людською свободою, і так звернемося до однієї з найсерйозніших проблем.

Чи не виникає у нас бажання вирушити далі у часі для того, щоб зрозуміти, як вплинули століття на такі ідеї, як теократія? І ось ми опиняємося в середньовічному Ватикані.

¹ Закони Ману, книга сьома, ст. 79.

² Закони Ману, книга сьома, ст. 145.

³ Закони Ману, книга сьома, ст. 146.

⁴ Закони Ману, книга сьома, ст. 147.

⁵ Закони Ману, книга сьома, ст. 216.

⁶ Закони Ману, книга сьома, ст. 221.

⁷ Закони Ману, книга сьома, ст. 222, 223, 224, 225, 226.

⁸ Історична бібліотека Діодора Сицилійського, книга 1, глава 70. *Éditio Bipontina, t. 1, p. 208–212.* Автор посилається на таке видання: *Diodori Siculi. Bibliothecae Historicae Libri Qui Supersunt / E Recensione P. Wesseligii cum interpretatione Latina L. Rhodmani atque annotationibus variorum integris. Nova editio cum commentationibus III C.G. Heynii et cum argumentis disputationibusque I. N. Eyringii. — Argentorati: Societas Bipontina, 1798. — Т. I. — Прим. наук. ред.*

Але наш розум, чи не піде він ще далі, поставивши питання: яке істинне співвідношення між ідеєю Бога і людською свободою? Так ми опиняємося на шляху припущень про майбутнє світу.

Отже, слід визнати, що раціоналізм та ідеалізм не лише лежать в основі всіх людських речей, а й є підставою як для законодавств, так і для релігій.

Обмежуючись лише правом, історія законодавств має подвійний характер: утримуючи нас у межах реальності, вона вабить нас ідеалом. Нрави, установи і закони націй зовсім не примарні химери, але з іншого боку, для розуміння їх сенсу задіюється уся філософія людського розуму. Одним із нагальних завдань для людства є нині розуміння своєї історії. Боссюе сказав, що історію треба читати князям, коли вони стають байдужими до інших людей; він додає, що не лише князям, а й будь-якій порядній людині соромно ігнорувати рід людський. І в наш час ганьба тому народу, який не цікавиться історією людства, і покарання за таку байдужість — уповільнення суспільного прогресу.

Першою умовою формування істинного суспільного і політичного розуму є розуміння минулого і повага до часу. Наділені такими розумінням і повагою народи і політичні діячі відчують, що можливо, а що — ні, і вони рухаються назустріч новим досягненням, в основі чого — згода з питань, вирішення яких раніше відкладалося через сумніви.

Істинне розуміння історії потребує вищої спільності душі та розуму і значно поліпшується завдяки їй. Спільність є генієм і законом нашого століття. Почуття, яким би шляхетним воно не було, думка, якою б визначною вона не здавалася, не можуть узяти гору, перебуваючи в ізоляції і намагаючись боротися з іншими почуттями та думками в суспільстві. Суспільство прагне міцної гармонії єдності.

У цій необхідності полягає найсерйозніша складність нашого століття, але і його велич. Причина болісних розчарувань — у небажанні визнати силу цієї необхідності. Отже, в наш час потрібно наділити суспільство наукою історії його долі і права. Жерці Мемфіса читали історію правителям Єгипту, мислителі та люди творчості повинні в наші дні прочитати її націям.